

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Şiir Dili ve Evreni

Poetic Language and Universe of Ahmet Hamdi Tanpınar

Ece KORKUT*

Öz

Bu makalede Ahmet Hamdi Tanpınar’ın otuz yedi şiirinin yer aldığı *Şiirler* adlı kitabı tek bir şiir gibi ele alınarak, şiirlerin tümü seçme ve birleştirme ekseninde şiirsel uzam, şiirsel zaman, şiir kişileri ve göndermeleri ile ayna imgesi açısından incelenmiştir. Çözümlemede yöntem olarak dilbilim kuramı, sözcük anlambilimi, sözbilim, sözcelem kuramları ve söylem çözümlemesinden yararlanılmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Şiirler* adlı kitabındaki şiirlerde seçme ekseninde yalınlığın, birleştirme ekseninde ise imgeselliğin ağır bastığı anlaşılmaktadır. Şiirlerde öznel ve düşsel bir uzam ve zaman yaratılmıştır. *Uzam* seçme ekseninde “yer, gök ve deniz” ya da “kara, hava ve su”dan oluşmaktadır. Birleştirme ekseninde ise bu üç uzamda, “gök bahçesi”, “deniz mağarası”, “yelken, gül, kanat” gibi çeşitli doğa ve kültür öğeleri bir araya gelmektedir. Bu düşsel evrende yer alan varlıklar /parlaklık/ ve /değerlilik/ ortak anlambirimciklerine sahiptir: mücevher, yaldızlı, yakut, gümüş, altın, yeşim, mercan, zümrüt, elmas gibi. Bunun yanı sıra, “boşluk” da önemli bir uzam olarak karşımıza çıkmaktadır. *Zaman* ise, şiirsel bir anlatımla, seçme ekseninde hem nesnel (tarihsel zaman, mevsimler), hem de öznel (ömür, kader, ölüm) özellikler taşımaktadır. Birleştirme ekseninde zaman, kâh canlı (ceylan), kâh insan (hınç), kâh sıvı (nehir), kâh somut (yekpâre, geniş, billûr bir âvize) özellikler taşımaktadır. Buradan hareketle, Tanpınar’ın şiirlerinde “zaman” kavramının bir yandan *izlenimci*, diğer yandan *kübist* öğeler taşıdığı öne sürülebilir. Şiirlerdeki *kişiler* çoğunlukla “ben”, “sen” ve “siz”den oluşmaktadır. /Sen/ göndergesi, /ben/den önce gelmektedir. “Ben”in göndergesi çoğu zaman şairin kendisi, “sen”in göndergesi ise bir kadındır. Tanpınar’ın şiirlerinde yer alan en önemli *şiirsel imge* ise, *aynadır*. “Ayna” imgesi “boşluk, sınır, hayâl, deniz ve zaman” kavramlarıyla bir arada yer almaktadır. Diğer taraftan, “ayna” imgesi iki parçadan oluşmaktadır: ön yüzü ve arkası (sır kısmı). Aynanın ön yüzü “boşluk, sabah ve hayâl”i gösterirken, sır kısmı, yani arkadaki karanlık kısmı ise “gece ve rüyâ”yı temsil etmektedir. Sonuç olarak, Tanpınar’ın

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı,
ekorkut@hacettepe.edu.tr

Şiirler başlıklı kitabındaki 37 şiir arasında şiirsel anlatım, uzam, zaman, kişiler, göndergeler ve şiirsel imgeler açısından anlamlı bağlar bulunduğu saptanmıştır. Kendine özgü sözcük seçimi ve birleştirimi ile Tanpınar, göz kamaştırıcı nesnelerin yer aldığı, öznel bir şiirsel zaman ve uzam yaratmış, şiirsel evrenini bir anlamda bir harikalar diyarına çevirmiştir.

Anahtar sözcükler: Ahmet Hamdi Tanpınar, şiirsel uzam, şiirsel zaman, şiirsel kişiler, şiirsel imge

Abstract

This article aims at presenting Ahmet Hamdi Tanpınar's poems, (thirty-seven altogether) found in his 1961 collection, *Poems*, as a sole and long poem. Tanpınar's poems are analyzed from the points of view of poetic space, time, characters, and images. In this analysis, the theory of linguistics, the lexical semantics, the rhetoric, the theories of the enunciation and the discourse analysis have been used. In the anthology of poems of Tanpınar, the *sobriety* dominates in the paradigmatic axis, but in the syntagmatic axis, it is the *imagination* that is underlined. In these poems, the poet created a fabulous space and time. The space in the paradigmatic axis is composed of "ground, sky and sea" or "earth, air and water." On the other hand, in the syntagmatic axis, various natural and cultural elements such as "sky garden," "sea cave," "veils, rose, wing" figure together in these three spaces. The beings that are located in this imagined universe possess common semes: jewel, gilded, ruby, silver, gold, jade, coral, emerald, diamond. Besides, the "emptiness" appears also as an important space. Time, in the paradigmatic axis, has both objective characteristics (chronological time, seasons) and subjective characteristics (lifetime, destiny, death). In the syntagmatic axis, time has sometimes animated characteristics (gazelle), or human characteristics (hate), sometimes liquid characteristics (river) or concrete characteristics (monolithic, ample, transparent luster). From this point of view, we can assert that the time notion implicates on one hand impressionist elements, on the other hand cubist elements. The persons often include "I" and "you", and "you" comes before "I". The reference of the "I" is usually the poet himself, while the reference of the "you" is a woman. The most important poetic image taking place in the poems of Tanpınar is the "mirror" which collocates with the concepts of "empties, border, dreaminess, sea and time". In addition, the "mirror" image is composed of two facets: the front and the back. The front part of mirror represents "empties, morning and dreaminess" while the back represents "night and dreams". In conclusion, in this article we have identified significant connections between the 37 poems from the point of view of poetic expression, space, time, referents and images. In fact, with his peculiar way of word selection and combination, Tanpınar created subjective time and space where wonderful objects and beings take place, in other words, he transformed the poetic space into a sort of country of the wonders.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, poetic space, poetic time, poetic characters, poetic image

Giriş

Şiir, yapı ve kurgu olarak diğer tüm yazınsal yapıtlardan farklı bir metin türü oluşturur. Şairler şiirsel bir bütün oluştururken, sözcüklerin seçme (paradigmatique) ve birleştirme (syntagmatique) eksenlerinde oluşturdukları sessel ve anlamsal ilişkileri göz önünde bulundurlar. Bu nedenle, özellikle sözdizim açısından eksilteli (elliptique) ve çoğu kez kesintili (discontinuu) bir anlatımın gözlemlendiği bu metin türünde, sözcüklerin metin içi ve metin dışı göndermeleri düşey ve yatay okumalarla ortaya konabilir.

Bu makalede, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Şiirler*¹ başlıklı kitabındaki şiirler, dilbilim, anlambilim ve sözcüklem (énonciation) kuramlarının önerdiği yöntemlerden yararlanılarak çözümlenmeye çalışılacak ve şiirler arasındaki bağlantılar değerlendirilecektir.

Tanpınar'ın *Şiirler* kitabında yer alan 37 şiirin hemen hemen tamamı *şiir öznesi*, *şiirsel evren (uzam)* ve *zaman* kavramı açısından aynı ana eksenler üzerine yerleştirilmiştir. Bu açıdan 37 şiir neredeyse tek bir uzun şiir gibi okunabilmektedir. Şiirlerdeki söz varlığı da sanki bir deneme ya da kanıtlama yapılmak istenmiş gibi, görece olarak az sayıda denebilecek sözcükten oluşmaktadır.

Bilindiği gibi, genel dilbilime göre, dil iki ana eksen üzerinde gerçekleşmektedir. Bir yandan, her konuşucu, düşey eksenle, birbirinin yerine geçebilecek sözcükler arasından seçimler yapar; diğer yandan, seçilen sözcükler yatay eksenle art arda gelerek belli bir sözdizim oluşturur. Sözlü iletişimde bile bir bireyden diğerine farklılıklar gösteren bu eksenler, yazılı dilde, özellikle de yazınsal dilde daha büyük bir özenle gerçekleştirilir.

Bu açıdan bakıldığında, Tanpınar'ın şiirlerinde iki özgün yönle karşılaşırız:

- Seçme eksenindeki yalınlık;
- Birleştirme eksenindeki özgün ve şaşırtıcı imgesellik.

Bu nedenle bu yazıda, Tanpınar'ın tüm şiirlerini uzam, zaman, kişi ve imge açısından incelerken bu iki eksenden hareket edeceğiz. Ayrıca, seçme ve birleştirme eksenlerine denk düşen dikey ve yatay okumaları kolaylaştırmak ve somutlaştırmak amacıyla birçok kez tablolara başvuracağız.

Uzam

Seçme Ekseninde Uzam

Şiirlerde yer alan tüm somut varlıklar /Yer, Gök ve Deniz/² ya da /Kara, Hava ve Su/ evrenine aittir ve neredeyse bu üç evren arasında eşit bir dağılımları vardır. /Yer/ ile ilgili varlıkların çoğu bitki (çiçekler ve ağaçlar) ve hayvan türlerinden oluşmaktadır; /Gök/ ile ilgili varlıklar kuşlardan, gökyüzünü oluşturan görünümünden (“bulut, ay, yıldız, güneş”) ve hava akımlarından (“rüzgâr, fırtına, kasırga, kar, tipi”) oluşmaktadır; /Deniz/ evreninde ise /su/ ile ilgili sözcükler (“su, çeşme, pınar, havuz, dere, göl, nehir, deniz, dalga, köpük, gözyaşı, balık, yosun”), deniz araçları (“gemi, yelken, denizaltı”) ve

¹ Tanpınar, Ahmet Hamdi (1961, 1999). *Şiirler*. İstanbul: YKY, 89 s.

² // kavramları, “ ” ise metinlerde kullanılmış olan sözcükleri göstermektedir.

denizle karayı birbirine bağlayan doğal ve kültürel sözcükler (“kıyı, kumsal, rıhtım, sahil, Boğaz”) yer almaktadır.

Aşağıdaki Tablo 1a’da görüleceği gibi, her üç evren için aşağı yukarı aynı sayıda sözcük yer almakta (/gök/: 21; /deniz/: 22; /yer/: 23 sözcük), ayrıca, /deniz/ uzamı 2 kavram, /gök/ uzamı 3 kavram çevresinde oluşurken, /yer/ ile ilgili sözcükler 5 ayrı kavrama göndermede bulunmaktadır. 5 kavram ve 23 sözcükle oluşan /yer/ uzamı önem açısından ön plana çıkmakta ve diğer uzamlarla birleşerek yeni sözcüklerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır: yer+deniz: “kıyı, kumsal, rıhtım, sahil, Boğaz”; yer+gök+deniz: “ufuk”. /Gök/ uzamı ise, özellikle “ufuk” sözcüğüyle, /yer/ ile /deniz/i birleştiren bir aruzam işlevi üstlenmektedir.

Tablo 1a: Seçme Ekseninde Uzam

/yer/	↔ /gök/ ↔	/deniz/
/çiçekler/ : “çiçek, gül ³ , zambak, sarmaşık, nerkis, lotus, menekşe, defne” /ağaçlar/ : “ağaç, meyva, dal, yaprak - servi, çınar, kestane, ardıç” /hayvanlar/ : “arı, böcek, at, ceylan” /yer oluşumları/ : “ova, çöl, mağara” /kültürel/ : “bahçe”	/kuş/ : “kuş, kanat, tüy, güvercin, kartal, bülbül, kırlangıç, kumru, kuğu” /gökyüzü görünüşleri/ : “bulut, ay, yıldız, güneş, mehtap, ay ışığı” /hava akımları/ : “rüzgâr, fırtına, kasırga, kar, tipi”	/su/ : “su, çeşme, pınar, havuz, dere, göl, nehir, deniz, dalga, köpük, gözyaşı, balık, yosun, yüzmek” /deniz araçları/ (+ /kültürel/) : “gemi, yelken, denizaltı”
5 /kavram/ - 23 “sözcük”	3 /kavram/ - 21 “sözcük”	2 /kavram/ - 22 “sözcük”

Son olarak, seçme ekseninde uzamı oluşturan sözcüklerin **kültürel** sözcüklerden çok, *doğa* ile ilintili olduğu gözlemlenmektedir. Aşağıdaki Tablo 1b’de, doğa sözcüklerinin her üç uzamda da yer aldığı, buna karşılık kültür sözcüklerinin yalnızca /yer/, /deniz/ ve /yer+deniz/ uzamlarında kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, Tanpınar şiirinin bir doğa şiiri olduğunu ve /doğa/nın kapsayan uzam, /kültür/ün ise kapsanan uzam konumunda olduğunu ileri sürebiliriz. Ayrıca hiç kuşku yok ki, bu doğanın içinde, doğa ve kültürden oluşan /insan/, şiirlerin hemen tümünde yerini almaktadır. (bkz. 3. Şiir Kişileri ve Göndergeleri)

³ “gül”, 37 şiirde pek çok kez kullanılmış bir sözcüktür.

Tablo 1b: Uzamda Doğa ve Kültür Sözcükleri

Uzam Kavram	Yer (doğa + kültür)	Deniz (doğa + kültür)	Gök (doğa)
/çiçek/	“çiçek, gül, zambak, sarmaşık, nerkis, lotus, menekşe, defne”		
/ağaç/	“ağaç, meyva, dal, yaprak - servi, çınar, kestane, ardıç”		
/yer oluşumları/	“ova, çöl, mağara”		
/hayvan/	“arı, böcek, at, ceylan”		
/kültür/	“bahçe”		
/kuş/			“kuş, kanat, tüy, güvercin, kartal, bülbül, kırlangıç, kumru, kuğu”
/gökyüzü görünümleri/			“bulut, ay, yıldız, güneş, mehtap, ay ışıltısı”
/hava akımları/			“rüzgâr, fırtına, kasırga, kar, tipi”
/su/		“su, çeşme, pınar, havuz, dere, göl, nehir, deniz, dalga, köpük, gözyaşı, balık, yosun, yüzmek”	
/deniz araçları/		“gemi, yelken, denizaltı”	
	“kıyı, kumsal, sahil; rıhtım, Boğaz”		
	“ufuk”		

Birleştirme Ekseninde Uzam

Tanpınar’ın hiç bıkmadan yinelediği belli sayıdaki sözcüğün okuyucuyu da bıktırmamasının nedeni, her sözcüğün her yinelenişinde özel bir sözdizimi içinde yer alarak yeni bir imge yaratmasıdır. Yinelenen sözcükler uzam açısından ele alındığında, uzamların birbirine eklemeli olduğu gözleniyor. İşte Tanpınar şiirinin özgünlüğü de, az sayıda sözcüğü aynı dizide iki ya da üç uzamı birleştirecek şekilde art arda dizmesinde ortaya çıkıyor. Bunu birkaç örnekle gösterelim:

(gök + yer): “gök bahçesi” (“tulsımlı gülleri gök bahçesinin” - “Gezinti”, s. 45).

(deniz + yer): “deniz mağarası” (“Bir deniz mağarası kadar kuytu ve serin” - “Herşey Yerli Yerinde”, s. 53).

(deniz + yer + gök): “Her an değişiyor, yelken, gül, kanat” (“Raks”, s. 88) dizesinde, “yelken”, /deniz/e, “gül” /yer/e, “kanat” /gök/e ait sözcükler olarak yan yana yer alıyor.

(yer + gök + deniz): “Bir gül kasırgası gibi enginde” (“Raks”, s. 88) dizesinde “gül” yeri, “kasırga” göğü, “engin” denizi çağrıştırarak üç evreni birleştiriyor.

Böylece birkaç dizede bir araya gelen üç uzam çoğu zaman da düşsel bir evren oluşturuyor. Doğa ve kültürün iç içe verildiği “Bir Heykel İçin” başlıklı şiirden alınan aşağıdaki dizelerde üç uzam ve zaman, /düş/ ekseninde buluşuyor:

(...)

Toplanmış ay ışığı, yüzen tek su nerkisi
Hiç akmayan bir zaman nehrinin sularında
Ne uçan bir kırlangıç, ne sedef kumsalında
Ateşler püskürerek dolaşan bir ejderha

(...) (s. 35)

Diğer taraftan, Tanpınar'ın şiirinde “boşluk” da bir uzam olarak beliriyor. Burada iki türlü boşluk söz konusu: /ben/in içindeki boşluk ve içinde yaşadığı (yüzdüğü) boşluk. Özellikle zamana (ve /ayna/ imgesine) bağlı olarak, /ben/in içinde bulunduğu uzam çoğu zaman /boşluk/ kavramıyla niteleniyor. Örnekler: “Yavaş yavaş aydınlanan / Bir denizaltı âlemi, / Yosunlu bir boşluktan⁴ / Çekiyor kendine beni.” (“Yavaş Yavaş Aydınlanan”, s. 17) ; “Bütün pınarlardan içsen ne çıkar? / Hep aynı boşluğu bize tekrarlar, [...] / Bağrında bir bıçak yarası boşluk, / Simsiyah kesilir gözünde ufuk,” (“Güller ve Kadehler”, s. 61).

Zaman

Seçme Ekseninde Zaman

/Zaman/ın Tanpınar'ı en çok meşgul eden kavram olduğu şiirlerinde açıkça görülmektedir. Nitekim 37 şiirden bir kısmının başlığında bile /zaman/ sözcükleri yer almaktadır: “Ne İçindeyim Zamanın”, “Sabah”, “Sabaha Karşı”, “Yollar Çok Erken”, “Bütün Yaz”, “Karışan Saatler İçinde...”, “Bursa’da Zaman”, “Bir Gün İcadiye’de”, “Akşam”. Başlıklar dışında, bilinçli bir biçimde Tanpınar'ın tüm şiirlerinde zamanla ilgili birçok sözcük geçmektedir. Seçilen zaman, çoğunlukla akşam saatleri ya da sabahın ilk anları; mevsim olarak da bahardan daha çok güzdir.

Nesnel ve kültürel zamana ilişkin pek çok adlandırma şiirlerde yer alsa da, bunun yanı başında *öznel bir zaman* bulunmaktadır. Tanpınar'ın /zaman/ında bir yandan *düşsel*, diğer yandan *tinsel* bir özellik vardır. Somut ve soyut, dirimsel ve tinsel, kültürel ve dinsel göndermeler, Tanpınar'ın öznel zamanını şiirine taşır. Bu zamanın gerçekten düşe, kesintisiz ve düz anlatımdan şiirsel anlatıma geçişi uykuya yakın bir rüya durumu ile açıklanabilir. Gerçek dünyaya ait ve aynı yaratıcı özne tarafından sürekli yinelenen tüm nesnel, olgular ve kavramlar kesinlikle bir rüya perdesinin arkasında yer alırlar.

⁴ İtalic sözcükler, tarafımızdan vurgulanmıştır.

Zaman kavramı Tanpınar'da İnsan - Evren karşılığında ve Ömür - Kader - Ölüm üçgeni içinde varlık bulur. Sonsuzluk olarak akan ve insanların çeşitli adlarla bölümlediği nesnel zamanın karşısında, bir tek insanın yaşadığı öznel zaman durmaktadır. Bir insanın ömrü, bir insanın ölümü, ölme zamanı ve tek bir insanın, içinde yaşadığı zamanı algılaması düşsel-şiişsel bir zamana daha yakındır.

Tablo 2: Seçme Ekseninde Zaman

Nesnel zaman Tarihsel zaman : “Bursa’da Zaman” Mevsimler: “kış, yaz, bahar, güz” Gün : “gündüz, gece, ikindi, akşam, şafak, fecir”	← Şiişsel zaman → İmgesel - çağrışımsal - düşsel	Öznel zaman Ömür [süreğen] – (Kader) [belirsiz-dinsel] – Ölüm [anlık- kaçınılmaz-gerçek-tinsel]
---	--	--

Birleştirme Ekseninde Zaman

Tanpınar’ın çoğu zaman eğretilmelerle dile getirdiği “zaman” kavramı, öte yandan kimi kez /canlı/, kimi kez /insan/, kimi kez /sıvı/ ve çoğu kez de /somutlaşmış/ bir zamandır:

Tablo 3: Birleştirme Ekseninde Zaman

Canlı zaman	İnsan zaman	Sıvı zaman	Somut zaman
<ul style="list-style-type: none"> • “Büyülenmiş bir <i>ceylân</i> gibi bakıyor zaman” (“Her Şey Yerli Yerinde”, s. 53) • “Savruluyor yüzü, çılgın kolları/ Yarattığı <i>zaman bahçelerinde</i>.” (“Raks”, s. 88) 	<ul style="list-style-type: none"> • “Ey bitmek bilmeyen <i>huncı zamanın</i>” (“Musiki”, s. 59) 	<ul style="list-style-type: none"> • “Hiç akmayan bir <i>zaman nehrinin</i> sularında” (“Bir Heykel İçin”, s. 35) 	<ul style="list-style-type: none"> • “<i>Yekpâre, geniş bir ânın</i>” (“Ne İçindeyim Zamanın”, s. 13) • “<i>Zamanı bölen şekiller</i>” (“Yavaş Yavaş Aydınlanan”, s. 17) • <i>Billûr bir âvîze</i> Bursa’da zaman” (“Bursa’da Zaman”, s. 73)

Örneklere bakıldığında, Tanpınar’ın zamanının kimi zaman *izlenimci*, hatta özellikle somut zaman imgelerinde *kübist* bir nitelik taşıdığı düşünülebilir. Zaman sert bir nesne gibi bölünür, parçalanır ve bu parçalar yeniden buluştuğunda zaman olgusuna yeni bir görünüm ve boyut katar. Ayrıca /düşsel zaman/ın izlenimci özelliği pek çok şiirde “an”larla anlatım bulur. “Ey eşiğinde bir ânın / Durmadan değişen şeyler!” (“Yavaş Yavaş Aydınlanan”, s. 19) ; “Sonra irkilirim birden / Bittiği ân bu rüyânın/” (“Sesin”, s. 41); “O derin sükülârların aydınlattığı anlar” (...) “Gül, ey bir âna sığımış ebediyet rüyâsı!” (“Gül”,

s. 85). Sonuç olarak, Tanpınar'ın zamanı, şiirlerindeki genel ve egemen havaya uygun olarak, tılsımlı ve mucizevî anlardan oluşmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, şair bazen bir tek dizede zaman ve uzam çeşitliliğini bir araya getirir: “Bugünün rüzgârında yıkanan mazi gülü (/Dağılır yaprak yaprak hayalindeki suya/ Bir başka gözle bakarsın ömür denen uykuya...)” (“Bir Gün İcadiye’de”, s. 77). Bu dizede yer alan beş sözcüğün /zaman/ ve /uzam/ içindeki dağılımını ve dizilişini, ayrıca zamanın hava, su ve toprağı (yeri) birleştiren ve bunlarla birleşen bir öge olarak ortaya çıkışını şöyle gösterebiliriz:

Tablo 4: Bir Dizede Zaman ve Uzam

“Bugünün	rüzgârında	yıkanan	mazi	gülü”
/zaman/	/hava/	/su/	/zaman/	/toprak/

Bunun yanında Tanpınar, şiirlerinde öne çıkardığı tüm izlekleri *ikili ya da üçlü karşılıklar* biçiminde bir tek şiirde bir araya getirebilmektedir; örneğin /doğa-kültür/, /yer-gök-deniz/, /zaman-uzam/, /önce-şimdi-sonra/, /burası-orası/, /ömür-ölüm/, /düş-gerçek/. Bu tutuma bir örnek oluşturan “Bir Heykel İçin” şiirinde, bir kültür ögesi olan “heykel” pek çok kavramla bir araya gelebilir. Bu şiirin tamamını alıntılıyarak, her dizede ve şiirin bütününde ortaya çıkan kavram birliktelik ve karşıtlıklarını, seçme ve birleştirme ekseninde belirtelim:

- 1 Tahtadan ve yumuşak rüyâ işçiliğinde (somut – soyut; doğa – kültür)
 - 2 Bu kadın başı her an biraz daha derinde, (insan – zaman – uzam)
 - 3 Daha hülyalı, dalgın, ümitsizce kendisi
 - 4 Toplanmış ay ışığı, yüzen tek su nerkisi (gök – su – yer; canlı - doğa)
 - 5 Hiç akmayan bir zaman nehrinin sularında (zaman – su)
 - 6 Ne uçan bir kırlangıç, ne sedef kumsalında (gök – yer – deniz)
 - 7 Ateşler püskürerek dolaşan bir ejderha
 - 8 Uzakta yeşim rengi bir ufkun kenarında (yer – gök)
 - 9 Bir başka akşam gibi açılıp gülsün diye (zaman – insan)
 - 10 Derinleşen bir bahçe lotus çiçekleriyle... (kültür – doğa)
 - 11 Ne de başka bir remiz uçsuz bucaksız Çinden, (kültür – uzam – kültür)
 - 12 Gülümsüyor ölümün sonsuzluğu içinden (insan – ölüm – zaman)
 - 13 Gülümsüyor vaktiyle nasıl gülümsediyse (insan – zaman)
 - 14 Ömrünün sabahında ümide ve sevgiye.” (canlı – zaman – insan)
- (“Bir Heykel İçin”, s. 35) (somut)

Bu şiirde başvurulan ve birbirine göndermede bulunan 12 kavram kullanım sıklığı ve yerine göre sıralandığında, en çok yinelenen kavramın yine /zaman/ olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, Tablo 5 incelendiğinde, /Zaman/ kavramı, Tanpınar'ın çoğu şiirinde olduğu gibi, diğer bütün kavramları kuşatan ve kapsayan, ayrıca bunlarla sürekli bağıntı içinde bulunan bir üst-kavram olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5: Bir Şiirde /Zaman/ Kavramı ve Diğer Kavramlar

Kavram	Zaman	İnsan	Kültür	Gök	Su- deniz	Yer	Doğa	Canlı	Uzam	Somut	Soyut	Ölüm
Kullanım sıklığı	6	5	4	3	3	3	3	2	2	2	1	1
Dize numarası	2; 5; 9; 12; 13; 14.	2; 9; 12; 13; 14.	1; 10; 11; 11.	4; 6; 8.	4; 5; 6.	4; 6; 8.	1; 4; 10.	4; 14.	2; 11.	Başlık; 1.	1.	12.

Şiir Kişileri ve Göndermeleri

Genel olarak şiirde “ben” adının açıkça kullanımına ya da sezdirimine sıkça rastlanır. Buna karşılık, konuşan öznenin kimliği şiirsel imgelerle farklı görümlere bürünebilir ve böylece yaratıcı kişi ile gerçek kişi birbirinden çoğu kez ayrı düşebilir.

Tanpınar'ın 37 şiirinde metnin yüzeyinde kişi adlarına yer vermeden, konuşan öznenin yalnızca gözlemci ya da aktarıcı olarak bulunduğu⁵ şiirlerin sayısı sadece 7'dir: “Uyanma”, s. 25; “Bir Heykel İçin”, s. 35; “Defne Dalı”, s. 57; “Uyku Sularında”, s. 68; “Dönüş”, s. 83; “Raks”, s. 88; “Akşam”, s. 89. Ancak bu şiirlerde de konuşan öznenin sesi, zaman ve uzam içindeki konumuyla açıkça işitilmektedir (sözcelemi gösteren ögeler: /ben/, “şimdi” -”burada”). Örneğin “Uyanma” adlı şiirde “bu”, “uzak”, “uzaklaşan”, “yakınlaşan” kullanımları öznenin bulunduğu yere (/burada/), “bu akşam, bu تنها saati ömrün” kullanımı ise öznenin zamanına (/şimdi/) gönderme yapar ve bunlara göre anlam kazanır:

“*Bu*⁶ akşam, *bu* تنها saati ömrün,
Uzak servilerin arkasında gün.

5 Düzyazı anlatılarında bu kişi “dışöyküsel anlatıcı” olarak adlandırılır.

6 Bu şiirde italik olarak gösterdiğimiz sözcükler söylemin oluştuğu zaman ve uzamı, yani sözcelem durumunu ortaya çıkaran göstergelerdir ve söylemin öznesi de bu tür göstergelerle derin yapıda oluşur. Örneğin “bu akşam”da yer alan “bu” sıfatı, öznenin sözce üretme zamanına işaret etmektedir. Ayrıca “uzak” sıfatı, ancak bir söylem öznesinin bulunduğu yere göre anlam kazanır. Aynı şekilde “uzaklaşan”, “yakınlaşan” fiilleri de bunu kullanan öznenin konumunu ortaya çıkaran ögelerdir.

Bu güneş döşenmiş bahar bahçesi,
Suyun uzaklaşan, yaklaşan sesi.

Ve yanık türküsü dalda bülbülün
Ateşten çemberi üstünde gülün.” (‘‘Uyanma’’, s. 25)

Kişi göstergelerinin metnin arkasına gizlendiği bu 7 şiirin dışında kalan diğer 30 şiirde, ‘‘ben’’-‘‘biz’’; ‘‘sen’’-‘‘siz’’ adilleri belirtik biçimde metnin yüzeyinde yer alır. Ancak bu adillerin göndergesi ve kimliği şiirden şiire değişkenlikler gösterir. Şöyle ki:

/Sen/ çoğu şiirde bir kadını gösterir, ancak genellikle düzdeğişmeceli (métonymique) bir ilişkiyle bir yüz, omuz, saç, ten, kirpik, bakış, tebessüm ve ses olarak somutlaşır. Bunun dışında, bu öğeler ‘‘Bir Heykel İçin’’ (s. 35) şiirindeki ‘‘Bu kadın başı’’, ‘‘Raks’’ (s. 88) şiirindeki ‘‘bu kadın vücudu’’ ile bütünlenir. Tanpınar'ın, /zaman/ı aktarırken kurduğu parça-bütün ilişkisini, burada da bir kadın göndergesi için uyguladığı anlaşılmaktadır. Şair bütünü parçalarla anlatmayı yeğler ve okuyucu ancak şiirleri birbirine ekleyince belli belirsiz bir kadın imgesini (ya da hayalini) bütünlemiş olur.

‘‘Sen’’ kimi zaman da cansız bir göndergeye bağlanır:

sen = ‘‘billûr âvize’’ - ‘‘aydınlığın hendesi’’ (‘‘Yavaş Yavaş Aydınlanan’’, s. 17);
‘‘sarışın buğday’’ (‘‘Şiir’’, s. 23).

Kimi şiirlerde ise, ‘‘sen’’in doğrudan ya da aktarımlı söylemle ‘‘ben’’ ile özdeşleştiği anlaşılmaktadır. (‘‘Siyah Atlar’’, s. 33) (sen = ben)

/Ben/ kimi zaman eğretilemeli bir anlatımla, konuşan özneye değişik kimlikler kazandırır. Örneğin: ‘‘ben’’ = ‘‘Mavi Kartal’’ (s. 21); ‘‘ben’’ = ‘‘yıldız kervanı’’ (s. 43).

Aynı şekilde, ‘‘biz’’ adillerinin de birden çok göndergesi olduğu anlaşılıyor:

‘‘Biz’’ = ‘‘ben’’ + ‘‘sen’’ (Örneğin, ‘‘Bütün Yaz’’, ‘‘Gezinti’’, ‘‘Bursa’da Zaman’’, ‘‘Hatırlama’’... şiirlerinde olduğu gibi.)

‘‘Biz’’ = /şairler/ (‘‘Şiir’’, s. 23)

‘‘Biz’’ = /ölmüş insanlar/ (‘‘Selâm Olsun’’, s. 30). Bir tek bu şiirde ‘‘biz’’, öte dünyadan seslenen insanların tümü için kullanılmıştır (‘‘biz’’ = ‘‘dönmiyen gemiler’’).

/Siz/ adilleri metnin yüzeyinde yer almasa da, ‘‘Adımızı soran, arıyan var mı’’ sorusunun yöneltildiği topluluk olarak bu dünyadaki insanlara dolaylı bir seslenişle, /biz - siz/ karşıtlığı kurulmuştur.

Ayrıca ‘‘Yavaş Yavaş Aydınlanan’’ adlı şiirde, ‘‘Dinleyin geliyor sesi / Arılarla böceklerin’’ dizelerinde /siz/, doğrudan okura bir sesleniş olarak algılanır.

Kimi şiirlerde ise, ‘‘Biz’’in ‘‘ben’’den başka kimleri ya da neleri kapsadığı kesin olarak anlaşılamamaktadır. Kişilerle ilgili olarak buraya kadar yaptığımız saptamaları bir tabloda gösterirsek, Tanpınar şiirinde /sen/in diğer kişilerden, özellikle de şiir sanatında çok sık kullanılan /ben/den daha çok kullanıldığı daha iyi görülebilir:

Tablo 6: Şiir Kişileri ve Göndergeleri

Sen	Ben	Biz	Siz
/ Kadın /	/ Şair /	/ Ben + sen /	/ Okurlar /
“billûr âvize”	“Mavi Kartal”	/ Şairler /	
“aydınlığın hendese”	“Yıldız kervanı”	/ Ölmüş insanlar /	/ Yaşayan insanlar /
“sarışın buğday”		/ Ben + ? /	
/ ben /			

İki Yönlü Bir İmge: Ayna – Sır

Tanpınar’ın şiirlerindeki düşsel zamana ve evrene çoğu zaman bir “ayna” imgesi eşlik eder. Pek çok şiirde görülen bu şiirsel imge, her defasında farklı kavramlarla buluşarak ya da özdeşleşerek değişik işlevler yüklenir:

Boşluk - Ayna: “Bir kadın başı duvardan / Uzanmış gülüyor bana, / Gülüyor ta uzaklardan / Sabahın boş aynasına” (“Sabaha Karşı”, s. 29)

Sınır - Ayna: “Sonra irkildim birden / Bittiği an bu rüyânın, / Geçmiş gibi, farketmeden / Öbür yüzüne aynanın ...” (“Sesin”, s. 41). Buradaki /sınır/ olgusu çok yönlü bir işlev üstleniyor: ayna, bir yanda iki uzam ve iki zamanı (ânı) birbirinden ayırırken, diğer yanda düş ile gerçek olanın arasına girmektedir.

Hayâl - Ayna: “Silinir aynadan her nazlı hayâl, / Arzuların sana ördüğü masal...” (“Güller ve Kadehler”, s. 61)

Deniz - Ayna: “Derin sularında bu ayna her an / Senden bir parıltı aksettirecek / (...) / Hep bu aynalardasın artık kış ve yaz / Mavi sularıyla arkanda Boğaz” (“Ayna”, s. 63)

Zaman - Ayna: “Birden gülümseyen yüzün / Sabahların aynasında / Ve beni çıldırtan hüznün / İki bakış arasında” (“Mavi, Maviydi Gök Yüzü”, s. 65); “Aynalar kırıldı mevsimlerle, biz / Sırrın gecesinde rüyâya daldık.” (“Ey Kartal Bakışlı”, s. 79)

Gökyüzü - Ayna: “Yıldızların tuttuğu ayna, ezelî aşka, / Bir sır gibi hayattan ve ölümden öteye / İlk arzunun toprağa mal olmuş lezzetiyle...” (“Gül”, s. 85)

Bu örneklerde görüldüğü gibi, bildiğimiz tek dünya olan bu dünyayı Tanpınar, şiirlerinde aynanın öte yanından bakarak anlatmaktadır; aynasına yansıyan şeyler ya yarı düşsel anılar, ya da silik hayallerdir. Dolayısıyla Tanpınar’ın “ayna”sı, gündelik gerçeklikteki yansıtma görevinden oldukça uzaklaşarak, daha çok anıların canlanması ânını başlatan bir kavrama dönüşmektedir, diğer bir deyişle, ayna, *bellek* işlevi yüklenmektedir: geçmişini yineleyen ve hayâl üreten bir bellek, /ben/in belleği. Böylece aynaya bakan /ben/, her defasında kendisi yerine, /sen/i görür ya da arar. Diğer taraftan aynanın sır kısmı, Türkçedeki iki anlamı da kapsayarak, /gizemli bir öte/ kavramını çağırıştırır; bu /öte/ ise Tanpınar için kâh rüyânın ötesi olan yarı uyanıklık hali, kâh hayatın ve ölümün ötesinde yer alan masalsi bir evren olarak somutlaşır. Bu ilişkileri izlek, uzam ve sözcelem öznesi açısından aşağıdaki şekilde dizgeleştirebiliriz:

Tablo 7: Ayna İmgesi

Aynanın yüzü	/Sınır/	Aynanın sır kısmı (arka-karanlık bölge)
“boşluk” “sabah” “hayâl” “derinlik” “ezeli aşk” /burası/		“gece” “rüyâ” /gizem/ “düşsel aşk” “öte taraf”
<i>SEN</i>		<i>BEN</i>
/görülen/		/gören/

Şiirsel Nesne Ve Varlıklar

Tanpınar'ın yarattığı bir tür harikalar dünyası içinde yer alan varlıklar çoğu zaman göz kamaştırır, çünkü parlar veya doğanın sunduğu güzellikleri üzerlerinde toplarlar. Örneğin: “Bak, mücevher kanatlı bir kuş olmuş / Kuru yaprakların telâşında güz [...] “asıl maviliğe, iç doya doya / Denizin yaldızlı lâciverdini,” (s. 86); “Birden değişti ve yakut / Bir kuş gerindi derinde” (s. 89); “Gümüş çıplaklığı bir başka bahar / Olan vücudunu ondan gizleme” (s. 15); “Ve hangi el boş gecedен / Uzattı bu altın tası” (s. 19); “Ateşler püskürerek dolaşan bir ejderha / Uzakta yeşim rengi bir ufkun kenarında” (s. 35); “Yıldızların altın bahçelerindeyiz, / Ebediyetinle geldik dizdize.” (s. 23); “Akşamın mercan dallar gibi / Suda olgunlaşan rüyâsı...” (s. 27); “Bir altın uçurum derinleşmede / Ve meçhule doğru süzüldü kervan” (s. 59); “Pençelerimde / Asılmış bir zümrüt gibidir hayat” (s. 21); “Bu akşam yine geldin, gülümsedin derinde / Bin elmas parıltısı ve mahrem mırıldan” (s. 87).

Yine bu masalsi evren içinde “kadeh”in özel bir yeri vardır: “Bu cümbüş, bu bahar... Çılgın öpüşler / Mercan kadehleri gizli gülüşler...” (s. 37); “Bir gül, bu karanlıklarda / Sükûta kendini mercan / Bir kadeh gibi sunmada / Zamanın aralığından.” (s. 43); “Dövülmüş altından veya mücevher, / Birbirine benzer bütün kadehler...” (s. 61); “Billûr bir kadehe benziyordun sen / Uzanan yüzünle bu parıltıya!” (s. 45). Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi, şair yine eğretileme ile düzdeğişmeceyi bir arada kullanmaktadır: “Kadeh”in parıltılı ve değerli nitelikleri aynı zamanda ve belki de daha çok /içki/ye göndermede bulunur ve ortaya içeren - içerilen düzdeğişmece ilişkisi çıkar. Diğer taraftan kadeh-içki ilişkisi, içkinin etkisi (sarhoşluk hali) ile bütünlenir.

Sonuç

Şiirler adlı kitaptaki 37 şiir bir yandan sözcük seçimi ve birleştirimi, diğer yandan şiirsel evren açısından incelendiğinde, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın aslında tüm insanlar gibi dar, somut ve genel bir uzamda, sınırları çizilmiş, kısır ve nesnel bir zaman içinde yaşarken, yaratıcı özne konumuyla oluşturduğu özel bir şiirsel dille okuyucusunu öznel, biricik ve düşsel bir uzam ve zamanın içine çektiği yadsınamaz.

Tanpınar'ın şiiri çoğu zaman boşluktan, olumsuzluktan yola çıkarak varlığa, esenli bir evrene açılır. Örneğin rüyada gerçeği ele geçirir, gecenin karanlığında ise aydınlanmayı. Bu şiirleri yaratırken özgün ve özel bir dünyayı aktaran öznenin içinde bulunduğu /uyku hali/ neredeyse istenen, özlenen, huzur getiren bir durum olarak çıkar karşımıza. Gerçekten de Tanpınar, şiir anlayışını “En uyanık bir gayret ve çalışma ile dilde rüya halini kurmak” (Aktaran: Batur, 1992) şeklinde açıklarken rüya kavramını ön plana yerleştirir.

Diğer yandan, Tanpınar'ın şiirsel dilinden yayılan “musikî”, onun şiirsel dil yaratmadaki becerisiyle somut bir varlık kazanır. Nitekim Kaplan (1983) da Tanpınar'ın şiirlerindeki müziği ve yarattığı özgün şiirsel imge özelliğini önemle vurgular. Şairin kendisi de, musikîye verdiği önemi “Her çehre, her hâtra bize kendi hususî nağmesiyle gelir. Onu yeniden yaşamak için bu sesi bulabilmek lâzımdır” (Tanpınar, 1977, s. 22) sözleriyle açıklamıştır. Tanpınar aynı makalesinde ayrıca, musikî ile rüya kavramlarını yine somut varlıklarla bir arada anar: “Hakikat şu ki, nereden ve nasıl gelirse gelinler, bugün bende musikî ile temasın doğurduğu üç şekil var ki, ayrı ayrı ruh hallerini karşılıyor: nağmeden bir ağaç, nağmeden bir yükseliş, nağmeden bir yüz... Üçü de ani bir duyuş altında şekillenmiş üç rüyadır.” Şiirlerinde açıkça saptadığımız bu özellikleriyle, Tanpınar, duyguları duyuya dönüştürebilen, anlık algıları somutlaştırabilen izlenimci bir şair olarak tanımlanabilir.

Son olarak, aslında çoğu şiirine egemen olan /hüzün/ hali, şairin doğal dille oluşturduğu güçlü ve özgün şiirsel imgelerle ve özellikle de ses uyumuyla okuyucusunda esenli bir duygu yaratabilmektedir. Kısaca, Tanpınar kendine özgü bir şiir dünyası yaratmıştır, bu da Kaplan'ın bu konudaki kapsamlı inceleme kitabının adına yansımıştır: “Tanpınar'ın Şiir Dünyası.”

Üzerinde durduğumuz tüm kavramları özetleyerek yorumlayacak olursak, Tanpınar şiirinde:

- uzam çeşitliliği içinde yer alan /yer/, /gök/ ve /deniz/ aynı derecede önem taşımakta ve çoğu kez birlikte kullanılmaktadır;
- /doğa/ öğeleri /kültür/ öğelerinden önce gelmektedir;
- /zaman/ kavramı öne çıkarak, diğer tüm kavram ve varlıkları kapsayan bir nitelik kazanmaktadır;
- /nesnel zaman/ ile /özel zaman/ birleşerek, imgesel - çağrışımsal - düşsel bir /şiirsel zaman/ yaratmaktadır;
- /zaman/ kavramı “canlı, insan, sıvı, somut” gibi farklı özellikler kazanmaktadır;
- /sen/ göndergesi, /ben/den önce gelmektedir; ayna imgesiyle birleştiğinde de, /ben/ aynanın karanlık, sır kısmında yer alırken, /sen/ aynanın yüzünde beliren bir hayal olarak ortaya çıkmaktadır;
- şair çoğu kez izlenimci, yer yer kübist bir tutum sergileyerek, kavram ve varlıkları parçalar halinde ayrı ayrı düşünüp bir araya getirmektedir.

Kaynakça

- Balpe, J.-P. (1980). *Lire la poésie*. Paris: Armand Colin / Bourrelier.
- Batur, E. (yayına haz.) (1992). Antalya'lı genç kıza mektup, *Ahmet Hamdi Tanpınar'dan seçmeler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Delas, D. ve Filliolet, J. (1973). *Linguistique et poétique*. Paris: Larousse.
- Groupe μ (1990). *Rhétorique de la poésie*. Paris: Seuil, Points.
- Kaplan, M. (1964, 1983). *Tanpınar'ın şiir dünyası*. İstanbul: Dergâh yayınları.
- Meschonnic, H. (1970). *Pour la poétique I*. Paris: Gallimard, Le Chemin, nrf.
- Riffaterre, M. (1978, Fransızca çeviri için: 1983). *Sémiotique de la poésie*. Paris: Seuil.
- Tanpınar, A. H. (1977). Şiir ve Rüyâ II, *Edebiyat üzerine makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1961, 1999). *Şiirler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.